

НЕПУБЛИКУВАНИ ДОКУМЕНТИ НА Б. ПЕНЕВ ОКОЛО СМЪРТТА И ПОГРЕБЕНИЕТО НА ПЕНЧО СЛАВЕЙКОВ В ИТАЛИЯ

Единственият свидетел на последните минути от живота на Пенчо Славейков, Мара Белчева, в своите „Бегли спомени“ много живо рисува смъртта на огорчения поет далеч от неговата родина. Но нейните мемоарни бележки имат твърде импресивен характер, а като се прибави и тяхната фрагментарност до голяма степен, става ясно, че бъдещият биограф на Славейков не би могъл да почерпи много от тях, особено що се отнася до погребението и отзвука, който намира съобщението за смъртта в България, тъй като спомените завършват с момента на смъртта на поета. В този случай стенографските бележки на Боян Пенев, държани както по време на погребението, а така също и за всичко отнасящо се до смъртта на Славейков, идат като едно естествено допълнение на спомените на Мара Белчева. От четиримата българи, участвали при погребението: Белчева, Рачо Славейков, Боян Пенев и Олга Ангелова, като изключим първите двама, никой от останалите не ни е оставил впечатленията си в печата. Това още повече повишава стойността на тези бележки за бъдещия Славейков биограф. От друга страна, трябва да се отбележи, че те са правени от човек, който има сериозна научна подготовка и естествено е, че това не може да не се отрази на тяхното качество.

Голям интерес представляват скиците, които е правил Боян Пенев на главата на Славейков, хотела и стаята, в която е починал, на ковчегата и гробищата, дето е бил заровен.

Но несъмнено най-голям интерес представлява разговора на Боян Пенев с Иван Гешов — лидера на народняшката партия, която по това време е на власт, по въпроса за пенсионирането на Пенчо Славейков. Този разговор хвърля обилна светлина върху отношението на народняшката партия, напълно покриващо се с това на Фердинанд, към Славейков и атмосферата на вражда и нетърпимост, създадена около неговата личност. Освен това този разговор за сетен път разбива мита за „грижите“ на братя Бобчеви за Славейковото пенсиониране. Боян Пенев е записвал разговорите си с Мара Белчева конспективно, поради което много неща, вероятно, са били пропуснати, но и това, което е останало, ни дава възможност да си изградим една сравнително пълна представа за атмосферата, в която е живял Славейков в последните си дни. В началото особено бележките имат съвсем откъслечен характер, навярно под влияние на разнообразните впечатления и най-вече на изненадата от състоянието, в което намира поета. По-късно авторът се връща към първите моменти, като се старее да ги систематизира и осмисли и да попълни пропуските в тях.

За по-голяма пълнота в обяснителните бележки привеждаме писмото на Боян Пенев до д-р Кр. Кръстев във връзка със смъртта и погребението на Славейков, което допълва и осмисля някои моменти от бележките и е органически свързано с тях.

Стенографските бележки на Боян Пенев около смъртта и погребението на П. Славейков в Италия за първи път се публикуват изцяло сега, 45 години след тяхното написване. Те са били известни на редица Славейкови биографи и изследвачи на творчеството му и някои от тях са използвали отделни пасажки, като например другарката Св. Славейкова в своя биографичен очерк за поета, издаден през 1955 г. от издателството при БП. Но изцяло се появяват сега за първи път. За първи път са дешифрирани от стенографа Клисаров през 1952 г. за нуждите на музея „Петко и Пенчо Славейкови“. Нашата дешифровка е направена независимо от тази на Клисаров. Стремяхме се да избегнем неточностите и грешките, допуснати в първата дешифровка. Като се

има предвид, че стенографските си бележки Боян Пенев е държал по влака или по време на погребението, при липса на удобства за писане, което се е отразило върху очертанията на стенографските знаци, става ясно, че постигането на възможна най-голяма точност се оказва съвсем не лека работа, особено що се отнася до първия лист и някои отделни пасажки. Боян Пенев, съгласно правилата на стенографията, е изпускал отделни думи, които би могъл при дешифрирането да възстанови лесно и точно. В тези случаи обаче, ние не сме реставрирали изпуснатите думи, защото сметнахме че това би ни отдалечило от първообраза и би намалило точността на дешифровката. Думите, които поради силна деформация на знаците не сме могли да разчетем, сме отбелязали в контекста.

Накрая да кажем няколко думи за самия документ. Стенографските си записки Боян Пенев е водил на един бележник, който има 17 изписани листа и една бележка, написана на отделно листче. Бележникът се пази в Архивния институт на БАН, фонд Боян Пенев, ф. № 37, инв. № 823 и е добре запазен.

Освен това за улеснение при ползуването на стенографските записки на Боян Пенев около смъртта и погребението на Пенчо Славейков, в края прибавихме обяснителни бележки. За целта използвахме документи от архивите на д-р Кръстев, Мара Белчева, Петко Тодоров, Ал. Паскалев, а така също и съобщения и статии, публикувани в печата от 1912 година.

ИВАН САРАНДЕВ

★

СТЕНОГРАФСКИ БЕЛЕЖКИ ПО ПОГРЕБЕНИЕТО НА ПЕНЧО СЛАВЕЙКОВ В ИТАЛИЯ — БОЯН ПЕНЕВ

1 л. Между München и Lindau¹.

11. VI. 912 г. На път . В трена.

Снощи получих от госпожа Белчева телеграма², че Пенчо е зле болен, парализиран при Lago di Como. Отивам при тях.

10.15 ч. вечерта.

Намерих Пенчо мъртав.

12. VI. 912 г. Сряда.

Цяла нощ с госпожа Белчева пред неговия труп. Разказва какво е говорил преди да умре Пенчо. Отровата, която са ввели в душата му неговите врагове. Цяла година тревоги, ядове, нервиране. Преди да умре. Схванат. Сълзи. Не може да говори. След като докторът извикал, че всичко вече е свършено, рекъл на госпожата да телеграфира; Пенчо чул това. Ходила в една малка черква. Съвсем случаен интерес към черквата. Сега ковчегата му е в тази черква.

Как се е държал към него П. Ю. Тодоров в Roma: дразнил го е и пр. Готвел се да пише нещо против него. Пенчо и госпожата се отнесли с неприязън към него.

Какво е говорил Пенчо за юбилейния сборник³, тъкмен от Кръстев в негова чест: недоволствува, куцо и сляпо е поканено.

Изразът на лицето му. Когато влязох в стаята. На кревата две лоени свещи. Една слаба усмивка. Почти никаква промяна. Все същото изражение както и приживе. Само си затворил очите. Не искал да гледа гробища. Когато минавали край гробищата и госпожата поискала да влязат там, той отказал и отминали. Не обичал да гледа гробища. Пенчо умрял на 10. VI, понеделник, вечерта (към 8 часа). Снощи (11 вторник) пристигнах. Днес (12 сряда) го сложиха в ковчегата и го отнесоха в една малка, проста и стара черква, докато пристигне брат му. Госпожа Белчева не се откъсва от ковчегата. Как го окуваха тези стени. Грубости и осмивания. Как го сложиха в един тесен

ковчег. Боядисват ковчег. През нощта (11 срещу 12) двама с Белчева седяхме цяла нощ до Пенчо. На разсъмване: един славей, след него друг и трети.

2 л. 12. VI. Сряда вечер.

Вали дъжд. Пенчо е в черквичката. При него остана госпожа Белчева. Аз вечерям в салона. Слушам как ръми дъжда. Черней се силуета на Алпите. Наблизо и надалеч. На запад червени облаци. Червени планински снежни върхове. Като на сън. Там е страната на Sehensucht-a⁴ Долу е езерото с бели дребни вълни. Колко е тъжно всичко това!

2 с.

Да се скицира черквата, стаята на Пенчо и Белчева, външния изглед на хотела, улицата от хотела до черквата. [Ковчег в черквата. Друг вестник със съобщението за Пенчо. . .]*

Г-жа Белчева. Разговор с нея. Колко много е обичала и обича Пенчо. Искане само за него да живее: и след смъртта му. Колко много сълзи, колко много самоотречение в думите, сълзите и постъпките на тази жена. Какво благородство на душата! Тя ми говори само за Пенчо, за миналото, за мъртвото си щастие. Ние тук, двама с нея, съвсем самички, живеем с мисли за Пенчо.

Pfarer'a⁵: неговото лице, неговия глас. Съобщенията в италианските вестници тук. Pfar. донесе вестник. Между другото каза: „Ние, свещениците и поетите твърде много си приличаме. И ние, и те живеят с душата и за душата.“

3 л. Сряда. 10.30 часа вечерта.

Колко е жесток животът. Тази заран: разправии с чужди хора, коване на ковчег. Прости и лукави лица. Всичко наоколо чуждо и студено. Тази вечер стоим двама с госпожата край ковчег. Наблизо музика свири някакъв нахален, шумен вальс.

О, това е все така от тази заран.

О, псалом на поета!

Лицето му е вече доста променено. Все повече се променя, издува се. Той все повече изчезва.

Госпожата ѝ псалом на поета.

Каква мъка, че не може да изпълни неговото желание. Особено при мисълта, че трябва да си ходи в София. Говорим тук да бъде погребан. Но тя не може да понесе една раздяла, макар с трупа на Пенчо.

Пенчо не искал да чуе за санаториума. Не искал лекар. Докато бил в Bella vista⁶ станало дума за яденето. Госпожата не го намирала твърде добро. Съветвала Пенчо да яде пообилно. Той сърдито отвърнал: „Знам аз какво да ям, но да има средства!“

— Никога няма да забравя това, — рече госпожата.

4 л. Аз съм за първи път дълго време при мъртвец; по-рано изпитвах боязън пред мъртвите. Сега останах сам при мъртвеца в черквата и никаква боязън. Пенчо ме учи да общувам със смъртта и да не се боя от нея. Все пак аз не я обичам.

На Кръстев писах: „Заварих Пенчо мъртав; и след смъртта все тъй тихо вслушан в думите на душата си. Една блага, едва уловима усмивка. Сякаш, той доловил тържествения псалом на поета в този чужд край. . .“⁷

В четвъртък

Снощи цяла нощ госпожата остана при Пенча. Аз стоях при нея до полунощ. Утре Пенчо ще бъде погребан тук.

Пенчо дошъл тук на 4. VI. 912 г.

* Заградените думи и изречения с големи скоби са зачертани в бележника

5 л. Цветята, които донесе един беден на неговия ковчег в черквцата. Дошъл преди това и погледал Пенчо. Обещал да донесе един хубав букет, безвъзмездно. И донесе. Неизвестен човек.

Днес пристигна от Рим адвоката (италианец) Киалво, който писа статия⁸ за Пенчо. Той нарежда най-грубата работа. Урежда сметките. Каквито сметки се представят.

Вчера към обяд пристигна брата на Пенчо (Рачо) и жената на Кг. Angeloff. Братът на Пенчо: един крайно суров и практичен човек. Нито една сълза през цялото време. От София писаха да се изгори. Невъзможно* тук. Коего е по-съгласно с думите и желанията на Пенчо: да се погребее. Какви са гробищата. Обстановката. Стихотворение в „Сън за щастие“⁹, „Псалом на поета“.

Дори и когато представя голяма сметка!

Гробът е: камъни. В един кът.

6 л. Скици на гроба и каменните плочи, които са били поставени над ковчегата, придружени със следния надпис: „Гробът с тухли циментиран. Ковчегът не е засипан с пръст. Отгоре (около 1 м. над ковчегата) са поставени две каменни плочи в следното положение.

Всичко това отгоре е замазано с цимент. Над плочата до горе пръст.“

Петък. 14. VI. 912 г. (1 юни нов стил)

Днес ще бъде погребението подир обяд.

7 л. С ковчегата дойдохме в гробищата в 6.45 м. след обяд. В черквата свещеникът чете Profundis** След това ковчегата на ръце до гробищата. Сложен в двора на гробищата [Адвокатът държи една кратка реч]. Придружаваха го: Мара, брата на Пенчо (Рачо), г-жа Олга Ангелова, аз, адвокатът, свещеникът, съдържателят на хотела и слугите. И някои други любопитни. Адвокатът държи пред сложения в двора ковчег една кратка реч¹⁰. С чувство. След това говори свещеникът. Също така. След това спускане в гроба. Госпожата беше отдалечена от адвоката и Олга Ангелова. 3 венеца (от мен и Дора; 2 от брата на Пенчо). Денят е хубав. Слънце. Вятър. Шумът на листите. Ведро, свежо време. Слънцето над Monte Rosa¹¹

7.30 часа

Всички вече си отиват. Един работник хвърля пръст с лопатата над плочата. Зад него две малки деца на една купчина пръст гледат любопитно. Няма музика. Само дървесата шумят.

За гробищата води един хубав тесен път засенчен от дървета. Гробищата са заградени с каменна стена — невисока. Отвъд зад каменните стени дървета. Западната страна е по-свободна и отворена. Слънцето захожда и хвърля последни лъчи над неговия гроб. Децата хвърлят пръст над гроба и си играят. Жената на работника му помага. От време на време говори високо с мъжа си и сгълчава децата, понеже не стоят мирно.

7.40 м.

Гробът е вече покрит. На трупа един пръстен и един часовник.

Мизерия в чужбина. Недостатъчно средства. При какви условия са живели в Рим: в една стая. Госпожата била принудена да готви. Като обикновена слугиня всичко да върши. На Пенчо му било тежко да гледа това. В Brunate: ядене не за него. Потребно му било по-друго ядене. Госпожата му забелязала това. Той отговорил: „Аз знам какво трябва да ям, но де пари!“

8 л. Шуберт.

9 л. Hotel Bella Vista

* Съкращението е твърде крайно и невъзможно да се разчете точно.

** De profundis.

10 л. Събота. 15. VI. 912 г.

11 ч. преди обяд.

Преди малко тръгнах за München сам. На душата ми е заседнала някаква тъмна мъка.

... Не са те, които ще съдят неговите недостатъци. Защото неговите недостатъци стоят много по-високо от техните добродетели.

Faido — много хубави планински местности. Високи, прозрачни.

Пенчо казал, че д-р Кръстев не го разбира напълно. Казал това на госпожа Белчева.

Пенчо бил твърде много нервиран и измъчен. Въпросът за пенсията твърде много тревоги му е създал. Напоследък юбилейният сборник го е нервирал. Първото писмо на комитета (писмото на Белчева до нас е дикт. от Пенчо. В него... (продълж. на след. стр.)*

В трена.

Как тръгнах за Como от München.

Писмото и телеграмата в понеделник вечер. Най-напред писмото; радостно. Без да забележа, че има телеграма. След малко я забелязвам и прочитам. През нощта. Различни мисли. Повече се отдавам на мисли, че той е на оздравяване. Представям си как е хубаво само. Решен съм да тръгна още на другия ден. Радост повече. Лошите мисли скоро минават.

Към 10 часа в Como.

Чакам долу Finus. Горе.

Едно момче от тсхния Hotel ме води. Питам го, колкото говоря по италиански, има ли в хотела [българи] — „Една дама?“ Момчето отговори, че има. „Един господин?“ — питам и правя движение с ръце и крака да покажа че господина е хром.

11 л. Момчето ме поглежда и отвърща: „è morto“ Аз съм прикован на мястото си. Morto ? След това ме завежда горе. Отварям вратата. Пенчо лежи мъртав на кревата. До него седи на един стол госпожа Белчева. Няколко други непознати лица. Един художник, който го е рисувал и неговата жена.

„Пенчо мъртав!“ Госпожата — убита. Целувам го по челото. Госпожата става. Стисвам ѝ ръката, но тя ме прегръща. Другите излизат. Тя ме прегръща и се залива със сълзи. Хълцания. Двама.

Изглед на Пенчо: лице и усмивка.

Пенчо бил твърде много нервиран и измъчен. Въпросът около пенсията твърде много тревоги му е създавал. Но той се е мъчил да скрие гнева си.

При все това твърде нервиран. Госпожата го попитала един ден, какво му е, нека каже на нея. Той отговорил: „Какво мислиш ти? Всичко това не ми ли трови душата? Лесно ли ми е да нося всичко това в себе си...“ Твърде много са го нервирани и разпорежданията на комисията около издаването на юбилейния сборник. Първото писмо на тази комисия. (По повод на това писмо госпожа Белчева ми прати затворено писмо. Това писмо ¹², както призна Белчева е диктувано от Пенча.)

Второто писмо ¹³ на комисията (да се печати само по едно стихотворение и пр.). Това писмо твърде много го е ядосало. Той го е получил скоро преди смъртта си. Госпожата няколко пъти каза, че това писмо извънмерно го е нервирало.

Симптоми на болестта: вижда понякога двойни предмети. Забравя 1) общата 2) когато минали през двора на един музей¹⁴... Отслабване на зрението. Наблизо не вижда. Далекоглед.

* Такова продължение няма.

12 л. Моят разговор с Гешева ¹⁵ за пенсията на Пенча.

Преди това. „Грижете“ на братя Бобчеви ¹⁶. „Предложението“ на министър Бобчев. Неговите „искрени намерения“. Никола Бобчев все ме викаше да ми съобщи как се развива работата. А работата стоеше все на една точка: предложението е готово, очаква се само сгоден момент да се направи. Какво ми разправи Никола Бобчев за себе си и за уволнението на Пенча. Преместили го от библиотеката, защото бил „физически недъгав“ (буквално така се изрази Н. Б.). Негови роднини го настанили в Народната библиотека. (Сам Н. Б. призна това пред мен). Един негов роднина от Русе му чести- тил телеграфически назначението в библиотеката, преди още да е излязло официалното назначение. Един ден Н. Б. ме повика и ми съобщи, че предложението на брат му било разгледано в Министерския съвет. Никой не бил против пенсионирането. Само че министрите били на мнение Пенчо да подаде прошение до Народното събра- ние за пенсиониране.

[Драган Цанков бил пенсиониран след като е подал прошение. Как може да получи Пенчо пенсия, без да се е молил.]

От името на брат си Н. Б. ме молеше да напиша на Пенчо всичко това и да го убедя да подаде прошение до Нар. събрание. Аз отговорих: доколкото познавам Пенчо, той няма да се съгласи на нищо подобно. 1) защото Пенчо знае, че вие нямате искрени намерения да му отпуснете пенсия и 2) искате по всякакъв начин да го унижите, да го принудите да се унижи и след това да му откажете по най-хитър начин. Н. Бобчев ме уверяваше, че намерението на брат му е най-искрено. Аз поисках да се срещна с Гешев и да го питам как стои работата. Пеев ¹⁷ уреди среща в Народното събрание. Подир обяд (това беше през февруари, края, 1912 г.).

Гешев ми заяви, че никой в Мин. съвет не е против пенсионирането, само че Люд- сканов ¹⁸ поискал

13 л. Пенчо да подаде прошение до Народното събрание, понеже така е направил дядото на Людсканов — Драган Цанков. Как така Пенчо да получи пенсия, без да се е молил!

Аз уверих Гешев, че Пенчо няма да подаде такова заявление и че ако Министерският съвет има искрено желание да помогне на Пенчо, няма да гледа на такива проше- ния, а направо ще внесе въпроса в Нар. събрание. Всички знаем, че Пенчо е без средства и че трябва да му се помогне. Какво значение може да има тук едно проше- ние. „Ама защо е толкова горд!“ — ми рече буквално Гешев. Аз отговорих: „Вие знаете, че Пенчо няма да даде прошение, при все това карате го да стори това, за да намерите претекст да откажете.“ „Те трябва да се грижат в същност за интересите на бълг. литература. Някои ми загатнаха, че Вазов бил против пенсионирането. Или поне да се даде по-малка пенсия на Пенчо. „Как така и Пенчо да получи пенсия колкото неговата!“ Струва ми се Пеев загатна.

Щом влязох при Гешев, той ми рече: „Я ми кажете Пенчо Славейков и г-жа Белчева венчани ли са?“ После ме попита: Каква пенсия получава г-жа Белчева, какви до- ходи има и пр. Аз му казах, че не зная сметките на госпожата, но е обидно да се пита за това, като чели госпожа Белчева трябва да издържа Пенчо. Г-жа Белчева може да е най-богата жена и при все това държавата пак трябва да се загрижи за Пенчо, като се знае, че той няма никакви средства. Напротив има твърде много дългове. Аз разбрах, че народняците са дирели един довод от морален характер, за да не дадат пенсия на Пенча. Тия моралисти са забравили отношенията на Вазов към Евгения Марс, женена.

На излизане казвам на Гешев: „Оставам с впечатление, че нямате намерение да помог- нете на Славейков и че в края на краищата нищо няма да излезе.“

14 л. Как четеше Пенчо у дома стихотворения (вечер)

Фет, Беранже, Тютчев, Lilienkron

5. VII. 912 г.

Днес на път. München. Сега съм на път за Цюрих.

6. VII. 912 г.

Събота, Brunate. Днес дойдох тук.

Писмото на Ризов ¹⁹ до госпожата. Телеграмата на царя до Мин. предс. Изказва желание да се пренесе тялото на държавни разноски.

11. VII. 912 г.

Днес говорих с госпожа Белчева за П. Тодоров. Петко Тодоров в Рим при Пенчови. Един разговор в присъствието на Белчева, Пенчо,* , Петко разправя,

че ще пише статия против Пенчо, когато се върне в България. Госпожата му казва, че довчера Пенчо му е опасвал гащите. На това Петко отговаря: „То не се знае.“

Друг един разговор между Петко и г-жа Белчева. Петко разправял, че в София от д-р Кръстев (след някакво решение и разговор с Йенсен) Петко бил натоварен да пише доклад за Пенчо — за Нобелова премия. Петко взел да събира материал, библиографични бележки, вестници и видял, че из чуждите вестници за него имало повече писано, отколкото за Пенчо. „Какво да пиша за Пенча, когато за мене повече е писано“ — рекъл Петко на госпожата.

15 л. Госпожата се възмущава твърде много пред Пенчо, а Пенчо казал: „А бе какво искаш от глупав човек!“

Други казал пред една компания писатели, че Пенчо е най-оригиналният български писател. Петко бил там и се изсмял високо. Веднаж, по-рано, стана дума, че в нашата литература Пенчо пръв е почнал да разработва художествени мотиви из народното творчество. Петко се смееше подигравателно над нас. Ние имаме грешка според него. Той не вижда нищо подобно у Пенча. Петко е почнал това.

За приятелите на Пенчо. Петко не го е чел цял, нито пък има ум да го разбере. Госпожата сега призна, че Петко не е чел половината от „На острова на блажените“, когато е бил в Рим. Яворов търсеше човек, който да излезе срещу Пенчо и да провъзгласи Яворов за първи поет.

И Петко и Яворов искаха да имат мястото на Пенчо в бълг. лит. Понеже нямаха смелост да излязат срещу него и нямаха неговата самоувереност в собствените си сили, те търсеха оръдия. Искане да противопоставят джуджета срещу Пенчо. В същност те не го обичат много. Не ценяха поезията му. Понякога обиждат от страна. Яворов го величаеше, а по-често бе склонен да го отрича²⁰.

16 л. За Пенчовата смърт.

Пенчо се пробудил заранта в 3 часа и се почувствувал зле. Като се пробудил, казал на госпожата, че се чувства много зле: да повика лекар. Лекарят ²¹ дошъл към 5^{1/2} ч. До 5^{1/2} двамата говорили с госпожата. Нищо особено. „Чувствувам се вече зле“, „Дай ми това, дай ми онова!“, „Мъчно ми е!“ Пенчо плакал, милвал госпожата. Веднъж рекъл: „Свърши се!“ — Но гледам че плаче, пулсът е неравен. Госпожата е искала да го съвземе, искала да го развесели, без да подозира, че иде края. Когато дошъл докторът прегледал го (5^{1/2} часа), казал на госпожата „L'etat est tusgrave“ и поръчал на госпожата да телеграфира. Тогава Пенчо се парализирал и оттогава престанал вече да говори. До смъртта си не произнесъл нито думица. Само си движел очите. Понякога си движел едната ръка. Лявата му страна и ръка се парализирали. И все правел знак да го издига.

През последните три месеца Пенчо нищо не е работил. Седял на масата си, мислел. Докторите му поръчали да не работи нищо. Госпожата му четяла понякога вестници, превеждала му стихове от италиански.

Пенчо бил много възбуден нощно време: на сън. Няколко интересни симптоми: когато бил в Firenze, няколко момента Пенчо разглеждал съвсем като дете, забър-

* Не се чете.

жано, едно познато нему място и питал: „Къде съм? Какво е това? Защо не го познавам...?“ Така говори почти несвързано. Госпожата го хваща и разтърсва. „А бе какво говориш пък ти!...“

17 л. Твърде много нервиран е бил. Вървят двама из улиците н Рим. Мълчат. Госпожата се замислила и без да забележи отминава няколко крачки напред. Пенчо, който е останал назад, спира и казва на госпожата: „Какво, срам ли те е да вървиш с мене...!“ (Сърдито и нервно.)

Друг път тя го хваща под ръка и тръгва с него. Той нервиран ѝ казва, че това го дразни, нейните стъпки са други, неговите съвсем други. Трети път е спокоен и двамата вървят заедно без да се дразни Пенчо. Неговата мъка е: върви из улиците и не среща никого като себе си. Сам той.

Целият Пенчов живот е един хероически живот в същинския смисъл на думата. Всеки момент от живота му е момент на борба — между воля и съзнание за недъг. От 18 години започва тази борба. Това примирение, което постига, му е коствувало твърде много нервно напрежение и болезненост. Това, разбира се, не стана абсолютно примирение. Има моменти, когато мъката избликва, моменти на скръб и меланхолия в неговата лирика (на дълбока непосредност!) След това пак примирение. Жизнерадост.

19. Бележка

Когато погребвахме Славейков в Brunate неговата приятелка ме попита дали с бастона му да го погребем или без него. Погребяха го без бастона и извършиха една грешка, разбира се, защото ако мъртвите някога възкръснат, Пенчо ще има нужда от бастона, за да се разправи отпосле не с враговете си, а с приятелите. Приживе и след смъртта му, ако има някой в тази страна, който да му е сторил най-голямо зло, то не са неговите врагове, а неговите приятели.

СКИЦИ В БЕЛЕЖНИКА

2 л. Скица на главата на Славейков с надпис:

„Умря 28. V. 1912 г.; нов стил: 10. VI. 1912 г. Понеделник“

3 л. Скица на Славейков с надпис: „В ковчега“

4 л. Скица на ковчега на цяла страница с надпис:

„В църквата 13. VI. 1912 г. Четв.“

5 л. На цяла страница скица на гробищата в Брунате, дето е бил погребан Славейков

8 л. На цяла страница скица на гробището с обозначен гроба на Пенчо.

9 л. На цяла страница скица на стаята, в която е умрял Славейков с надпис: „Стаята, в която умря Пенчо“

На цяла страница скица на първия етаж на хотела, дето се е намирала стаята на Пенчо.

ОБЯСНИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ

1. Lindau — град, разположен на южните брегове на Боденското езеро.

2. АБАН арх. Боян Пенев инв. № 817 Peneff. Brunate 10. VI. 1912 г. 15.20 часа „Пенчо зле парализиран“.

3. По това време в България по инициатива на Пенчовите приятели, начело с д-р Кръстев, се започват широки подготвителни работи за чествуване 30-годишния юбилей на прокудения в чужбина поет. Изграждат се две юбилейни комисии: първата е натоварена със задачата да организира вечери, посветени на живота и творчеството на поета, а втората с издаването на юбилеен сборник. В мартенската книжка на сп. „Съвременна мисъл“ от 1912 година в рубриката „Литературни новини“ се явява следното съобщение:

„Юбилеят на 30-годишната дейтелност на П. Славейков ще се отпразнува тая година през есента. За юбилея ще се издаде юбилеен сборник и в деня на празника ще има литературно утро, а още от сега е започнат ред лекции, както в София, така и из по-големите провинциални градове, за литературната дейтелност на поета. За юбилея е избран комитет, в състав: г. г. Д-р Кр. Кръстев, Бож. Ангелов, П. К. Яворов, Ал. Божинов и Ал. Паскалев, и специален редакционен комитет, състоящ се от г. г. П. Ю. Тодоров, Елин-Пелин, Андрей Протич, Алекс. Божинов и Божан Ангелов. Последният комитет вече е отправил специални покани за участие в сборника.“

Ясно е, че организаторите на юбилея са си поставили за задача да го превърнат в истинско културно събитие в литературния живот по това време. Редакционният комитет изпраща в края на март покани до най-изтъкнатите писатели и обществени дейци за участие в проектирания литературен сборник. От друга страна, ако съдим по едно писмо на Боян Пенев писано, след смъртта на Славейков, били са поканени да участвуват и Иван Вазов и Стоян Михайловски, с които по това време Славейков е бил в обтегнати отношения. Подобни писма са получили и Мара Белчева и Боян Пенев, който по това време се намира в Мюнхен. Нито едно от тези писма не е запазено в архивите, но запазени са писмата, с които Боян Пенев отговаря на д-р Кръстев във връзка с поканата да участвува в сборника и писмото му до Ал. Паскалев по същия повод.

Освен това в архива на П. Тодоров се намира едно писмо на Мара Белчева, адресирано до него, в което тя казва: „Получих поканата за сборника. Аз почнах да пиша вече. Пенчо вика стига си писала глупости. „ЦДА ф.№ 124, инв. № 887. Писмото не е датирано, но вероятно е писано в края на февруари или началото на март 1912 година, когато П. Тодоров е в Италия.

4. Sehensucht — копнеж, силно желание.
5. Pfarrer — енорийски лютерански пастор. Дон Джироламо Пелицони е енорийският свещеник на Брунате, ходил при Славейков малко преди неговата смърт, за да го изповяда, но поетът не пожелал.
6. Bella vista — хотелът, в който е отседнал Славейков в Брунате.
7. Привеждаме цялото писмо на Боян Пенев до д-р Кръстев, тъй като то изяснява твърде много въпроси, свързани с последните дни на Славейков. Запазен е оригиналният екземпляр в архива на д-р Кръстев, а също така и стенографското копие на Боян Пенев, което обаче не е цяло. Ние привеждаме писмото по оригинала.

Мюнхен, 17. VI. 912 г. Понеделник.

Драги г. Кръстев, завърнах се оня ден вечерта. Твърде много съм уморен и затова ще Ви пиша накъсо. В понеделник се завърнах в къщи към 11 ч. през нощта и намерих на масата си телеграма със съдържание: „Пенчо зле парализиран.“ На другия ден рано тръгнах за Сомо — по-рано не можех да тръгна, понеже нямаше бърз трен. Никак не предполагах да намеря Пенча мъртав. Представях си, че той се е съвзел след парализата — ще ме посрещне засмян с някоя шега. Щяхме да уговорим де да се сберем към края на тоя месец, четирма да прекараме заедно лятото нейде из Алпите.

Стигнах в Сомо към 10¹/₂ часа вечерта. След половин час бях горе — на Brunate. Едно момче тръгна да ми покаже хотела. Попитах го има ли там българи — една дама и един господин Имало, но господинът бил вече morto. Нищо през живота ми не ме е изненадвало тъй силно, както тая вест. Изкачих се горе, видях Пенча — сякаш не мъртав, а спокойно заспал. Една усмивка на лицето му — някаква радостна мисъл го е приспала. Струваше ми се, че ще си отвори очите и ще ни попита очуден — „Какво сте се разплакали?“ Прекарахме двама с г-жата цяла нощ при него. Заранта донесоха ковчега, инжектираха тялото с формалин, за да може да трае

няколко дни и го отнесоха в една църквица наблизо. Там стоя до погребението. Г-жата не се отделяше от него. В четвъртък към обяд дойдоха г-жа Ангелова и Рачо Славейков. За пренасянето тялото в България или пък за изгаряне не можеше и да се помисли — за едното и за другото трябваша много пари. Де ги? А и без това лекарите и съдържателят на хотела бяха представили една сметка от около 1200 лв. Рачо все разправяше, че няма пари и че направил заем, за да дойде. Аз бях против пренасянето в България. Да го погребем в Орландовци — да го посрещат на гарата, да държат речи, да го оплакват лицемерно и ония, които му тровеха живота. В Brunate, в селското гробище е тъй тихо! Никой не ще смущава последния му сън. И нали той Ви писал, че като умре, не иска да го разнасят. Един гроб — самотен — далеч от родината му. Нека мислят за него ония, които са го обичали приживе и го обичат още — след смъртта му. Когато мине някой от нас, някога, ще се спре пред гроба му. Една сълза — която ще бъде за Пенча много по-скъпа, отколкото всичкият блясък на едно шумно погребение. Нашата страна не заслужава още да има тялото му. Там, сред Алпите, над едно синьо езеро, бог и природата говорят неговата родна реч.

В петък, привечер, го погребяхме. Ковчегът е затворен херметически и не е засипан с пръст. Един метър над ковчега е поставена каменна плоча и пръстта е над нея. При погребението никакви обряди. В църквичката селският свещеник прочете Profundis и нищо повече.

На погребението един адвокат от Рим, Пенчов приятел (дойде същия ден от Рим) каза няколко трогателни думи на италиански. Имаше няколко прости, бедни хорица от Brunate. Той се обърна към тях и ги помоли да пазят гроба. Една жена му стиснала ръката: „Жителите на Brunate ще се грижат за гроба на чужденеца и не ще го оставят да запустее.“ Към 7.30 ч. гробът беше вече покрит. Господжата падна в несвяст. Колко е измъчена тая бедна жена! След две седмици Дора и аз ще бъдем при нея. Може да идем заедно с нея във французка Швейцария. Там, в Brunate, тя не би могла да се успокои. Не иска и да чуе за връщане в София. Заедно с нея ще прегледаме ръкописите на Пенча. Осмата песен е само почната. Твърде много са нервирали Пенча двете писма на комитета, който се грижи за издаване на юбилейния сборник. Защо са поканили толкова много свят да вземе участие. Достатъчно щеше да бъде участието на неколцина само — на тия, които го обичат и се стремят да го разберат. Щели да кажат: „Това е кръжокът около Мисъл! (Нека кажат!) Ние ще вършим работата си, ще празнуваме нашия празник, ще живеем с нашата скръб! Какво ни интересуват всички ония, които само са ругали Пенча, или пък онези, които са готови да славят името му, без да са живели с творенията му. Не довършвайте тоя сборник тъй, както сте го замислили. Той ще бъде подигравка с паметта на Пенча. И какво е това — ще се печата по едно стихотворение от всекиго и по една статия от 4-5 листа. Един юбилеен сборник трябва да бъде едно домогване към Пенча, не една вестникарска реклама. Глупостите в един сборник, който носи неговото име, не биха радвали Пенча. Той не се нуждае от реклама, нито пък от такава популярност. Той не е обичал шума на стъкмените празници. Защо трябваше на редакционния комитет в първото си писмо покрай името на Пенча да се споменуват имената на Вазова и Михайловски. За да не възроптае някой Пенчов враг ли? Нека останем горди, макар и сами, в борбата си с Пенчовите и нашите врагове. Нашите победи трябва да бъдат радостни победи, а не да тежат на съвестта ни. Или ние ще трябва да чуем един ден упрека: „Не ме разбраха и тия, които считах за най-близки.“ Нека бъдем достойни за паметта му.

Моля Ви се, съобщете ми, какво писаха у нас по повод на Пенчовата смърт. Пратете ми някои вестници. Не забравяйте да пишете на Скерлича, Адама, Йенсена и пр. да съобщят за смъртта. В итал. вестник „La vita“ имаше кратка статия за Пенча с портрет — писана от поменатия Пенчов приятел адвокат. Аз я пазя. Бих писал на Скерлич и Йенсена сам, но съм много уморен.

Сърдечен поздрав. Ваш Боян Пенев

Днес прочетох в Дневник, че в София се събрал някакъв комитет. Най-умното е, събраните пари да послужат като фонд за паметник или пък за издаване на Пенчовите съчинения. Балсамиране беше невъзможно. Както Ви писах, нямаше, (пък и сега няма) пари. При това в Сомо няма лекари, подготвени за такава работа. Платихме им около 500 лв. да запазят тялото за няколко дни (с формалин). А то още на третия ден почна да се разлага. Но щом Пенчо не е бил съгласен да се разнася тялото му? Защо да вършим работи против последната му воля. След години могат да се пренесат костите му в България. Телеграфирахте за мозъка. Пенчо казал на г-жата: „Когато умра, да не позволяваш да ми вадят мозъка и да ме изследват. Не можаха приживе да ми узнаят болестта, та след смъртта ли. . .“ Като се е мислило за пренасяне, не е трябвало да се забравя г-жата. Помислете си само колко тревоги би ѝ създало това! Да идва в София, да придружава Пенчовото тяло и да чувства погледите на ония, които само са се гаврели с нея. Тя не беше в състояние да понесе присъствието на Рача. . . И какви са тия хора, които толкова много са се загрижили за тялото на Пенча? Срегнах във вестника толкова много имена. Никой до сега не е предполагал, че Пенчо има толкова много приятели. Възможно ли е да бъде погребан Пенчо в Лозенец. След някоя друга година там всичко ще бъде застроено и гробът му ще остане на някоя улица или в някой двор. Ако е толкова нужно гробът му да бъде в България, подир 3—4 години ще могат да се пренесат костите му. А сега нека го оставим на мира да изтлее — и да помогнем на оная жена да се успокои.

8. Guido Chialvo — италианец, адвокат по професия, с когото Славейков се запознава в Рим. След смъртта на поета той помещава кратка статия в италианския вестник „La vita“ за живота и творчеството на Пенчо Славейков.

9. Вероятно Боян Пенев е имал предвид стихотворението „Тук гроб продънен во земята“.

10. Понеже Боян Пенев характеризира речта на Guido Chialvo само с тия няколко думи, ще приведем съответния пасаж от статията на Рачо Славейков, който е присъствувал на погребението на брат си, печатана във в-к „Пряпорец“ от 12 юни 1912 година бр. 129. Статията е озаглавена „Смъртта и погребението на П. Славейков“ и носи подпис „Р“. „В деня на погребението, след изваждане на ковчега от усипалницата на открито небе, местният католически свещеник прочете напътствена молитва и ковчегът, съпровождан от гореказаните лица, от един нарочно дошел за погребението му от Рим новоприобретен негов приятел, италианецът Guido Chialvo и множество местни жители, преимуществено жени.

На гроба г. Chialvo държа една къса, но прочувствена реч, смисълта която беше, че тук пред присъстващите се намират тленните останки на един знаменит български поет, приятел на италианците, който бил дошел да се опознае по-отблизо с тях, за да може да ги представи в по-хубави черти на своите съотечественици. Смъртта го грабнала ненадейно и тялото му временно остава в брюнатските грабища, дето той се надява, че местните жители ще го пазят като скъп залог на неговата дружба към Италия. На тая реч отговори една от присъстващите жени от народа, която каза, че те чули, че умрял някой чужденец, но не знаели кой бил той и какъв; сега, след като се осведомили за неговата известност и за обичта му към Италия, те обещаваат тържествено да пазят гроба му. След това местният католически свещеник тоже каза няколко подобающи по случая думи и прочете последня молитва, подир което ковчегът се спусна в изкопания циментиран гроб, покри се с плоча и се засипа с земя, над която се възложиха три венци и се нахвърля цял слой живи цветя.“

11. Monte Rosa — алпийски връх.

12. Въпросното писмо не се намери архива на Боян Пенев.

13. Второто писмо на редакционния комитет до Мара Белчева, ако се съди по това, което тя самата пише в своите спомени, е получено на 27 май ст. стил, неделя. Значи един ден преди смъртта на Славейков, тъй като той умира на 28 май (понеделник) към

8 часа. Това второ писмо извънредно много го нервира, което се потвърждава и от спомените на Мара Белчева. На стр. 23 тя пише: „В неделя, на обяд, получаваме пощата от Рим и покана да участвувам в сборника за Пенчовия юбилей. Върху едно просто листче, измежду другото, ми се определя числото на страниците. Той, като боднат в сърцето подскочи и удари масата колкото сила държи.

Тия хора да определят колко да пишеш за мен!

Едва го умирих. „Ето защо, когато главният лекар на Комо проф. д-р Карло Барациони идва да установи причините за смъртта, попитал да не би да се е ядосвал мъртвия преди това.

15. По това време на власт е правителството на народняшката партия, чиито водач е Ив. Ев. Гешов — министър-председател.

16. Боян Пенев в статията си „Другият Бобчев“ от 21 авг. 1921 год. в бр. 672 на в-к „Зора“ пише:

„Вие, (става дума за Н. Бобчев б. м.) и вашите приятели лъжехте света, че ще отпуснете пенсия на бедствувания поет. Дирехте ме и вие, диреше ме и Гешов, който един ден ме повика в кабинета си в Народното събрание все по въпроса за пенсията. Аз и днес помня добре разговора си с Гешова и ще го възпроизведа един ден в печата, за да се види колко искрени са били неговите и братовите ви намерения“. Очевидно е, че Боян Пенев е имал пред вид тези стенографски бележки, когато казва, че „добре помнен разговора си с Гешев.“ Но той не успява да осъществи закана си.

17. Иван Пеев — министър на народното просвещение в кабинета на Гешев.

18. Ал. Людсканов — министър на вътрешните работи и народното здраве в същия кабинет.

19. Д. Ризов — пълномощен министър в Рим. Въпросното писмо не се намери в архива на Мара Белчева, но запазено е писмото на Д. Ризов адресирано до Петко Тодоров, към който последният се обръща след като не получава отговор от Мара Белчева. От него научаваме приблизително за какво се е отнасяло първото писмо, а също така ценни сведения за отношението на народняшкото правителство към Славейковата смърт. Поради особения интерес, който представлява писмото, ще го приведем изцяло.

ЦДА арх. ф 126 № 196

Рим. 5/18. VI. 912 г.

Драгий Петко,

Още на **21 май** (по нашия календар) аз бях длъжен да замина за Вена, от гдето се завърнах **едва днес**. В австрийската столица узнах от бълг. вестници страшната вест за Пенча. Потресен и съкрушен от тая неизмерима загуба за нашата литература и култура аз все пак се сетих: да питам г-жата, дали има нужда от пари; да запитам в Рим какво е сторено в случая; и да дам идеята — комуто трябваше — за пренасянето тялото на държавни разноски. Господжата не ми се обади; от Рим ми телеграфираха, че са депеширали до М-вото на Нар. Просвета в София за смъртта, без да получат от там нищо; а за дадената ми идея даде ми се да разбере, че ще бъде усвоена. Има ли нужда да ти казвам колко се считам нещастен, че не бях тук, за да ида при Пенча още като се е получила депешата от г-жата, че е „тежко болен“, та заедно с нея да му затворим ясновидещите очи. . . Вярвай ме, че няколко дена наред вървах като пиян от потреса, и сега още не мога дойда в себе си. Чини ми се, че съм изгубил най-скъпото си същество в света. А наистина Пенчо заслужава такива чувства от всинца ни, които малко-много мислим. И радва ме като дете, че у нас започнаха да ценят Пенча, както той заслужаваше макар туй да стана, след като го изгубихме. Господи, каква недогледна загуба! Днес-утре получавам заплатата си (ти знаеш, че икономии нямам) и веднага ще ти пратя лептата си от 100 лева за гроба-паметник на Пенча.

Моля те, яви ми, ако знаеш: где е сега г-жата и как е тя след ужасния удар. Боя

се, че трудно ще го пренесе — толкоз тя обожаваше великана — а тя трябва да поживее поне, за да ни разкаже неговата душевна красота.

Бъди бодър и не бой се от смъртта: тя коси по-здравите.

Братски поздрав: от твоя Д. Ризов

В горния ляв ъгъл на първата страница има надпис: „Твоите 100 лв. пратих Пенчу тосчас.“

Точно по това време Фердинанд и Гешев отсъствуват от България. Във връзка с подготовката на Балканската война, те са дошли на официална аудиенция при германския и австроунгарски императори, за да засвидетелствуват пред тях, че ще останат верни на поетите задължения. Очевидно присъствието на Ризов в австроунгарската столица е било наложено от това посещение. Ако съдим по едно съобщение на в-к „Пряпорец“, Гешев пристига във Виена на 31 май, което съвпада с престоя на Ризов във Виена

Изразът на писмото на Ризов: „и да дам идеята — комуто трябваше — за пренасянето тялото на държавни разноси“ може да се тълкува само във връзка със срещата на Ризов с Фердинанд, защото Боян Пенев отбелязва, че е получена телеграма, с която Фердинанд „изказва желание да се пренесе тялото на държавни разноси.“

20. Фактите, които съобщава тук Б. Пенев, не са проучени и следва да се приемат с известна резервираност.

21. Клаудио Фереро — лекарят в Брунате.

АНТОН СТРАШИМИРОВ ЗА СЕБЕ СИ

(По случай 85 год. от раждането и 20 год. от смъртта му)

По-долу публикуваме две писма на писателя Антон Страшимиров, писани през 1931 и 1935 г. От тях се вижда в какво тежко материално състояние е прекарал писателят последните години от своя неспокоен живот. Тези писма свидетелствуват и за неговото голямо желание изцяло да се „похарчи“, за да остане верен до край на своя народ.

I

Стефанов,¹

Получих невеселото ти писмо.² Пратих бележки в издателството — ще получиш книги за 210 лв. Авторските ми екземпляри отдавна разграбиха все гладуващи млади, инак бих ти изпратил даром и надписани.

Тук почна нов голям седмичник „Земя“, в който сътруднича и аз. Има оранжева окраска, но не е много борчески. Би могъл да сътрудничиш: плащат хонорар. Но работата си пращай до мен.³

¹ Писмата са отправени до Димитър Стефанов; който като студент през 1926 г. се е запознал с писателя и е сътрудничил във в. „Ведрина“ под псевдоним Дим. Маков. Бележките са от него.

² Завършил през 1930 г. висшето си образование по лесовъдство в Агрономо-лесовъдния факултет в София, бях изпратен на работа в Родопите (м. Куртлуджа — Пещерско, сега „Вълча поляна“). Там разкрих много случаи на хищническо унищожение на горите от търговците на дървен материал. С писмото си до Антон Страшимиров му съобщавах за тези безобразия и за закана на всесилните тогава търговци, които лесно се справяха с „непослушните“ лесовъди, като чрез своите приятели-министри ги местеха всеки месец от едно място на друго из страната. На края го молах да ми изпрати някои от своите романи („Хоро“, „Есенни дни“, „Вихър“ и др.). Като знаех затрудненото му материално състояние, обещах веднага да му изпратя по пощата съответната сума.

³ И тук се вижда голямата грижа на писателя към начеващите млади автори: да прегледа работата, да я прецени, да помогне!